

26233

Landsmåls- och Folkminnesarkivet
Uppsala

Gotland

Fide sn

26233

Hjorter, Josef. 1966

11/3 66

ULMA:s frigel. M. 87 Humleodling
och byggd.

19 bl. 40 1 teckn.

+ Nils Tiberg, Frägebrev d. 14/4 66

1 bl. 80

25/5 66

Forts. svar på M. 87

19 bl. 40 1 teckn.

20. 11. 67

Forts: " " "

15 " "

1)

Svar till frågelista N 87. Humleodling

Det första jag vet om humleodling är av en undantags förmån på min födelsegård.

Där det står följande omtalat.

Undantagsmannen

Lars Göransson Bredgvi företrädde och framlemnade. Kontrakt av den 27 mars 1829 varigenom han vid överlåtelsen av ett åttonde delar mantal Bredgvi, till Markus Jonasson utom annat betingat sig lifstids besittning å fyra kappland jord intill gårdstomten med yrkande att derav bliva i orobbad besittning.

Detta och följande är med i ett senare hemmans klyvningsskaps papper år 1839. Där det vidare heter:

ULMA 26233. Josef Hjorter. 1966

GOTL. FIDE

Frgl. M 87

J. H.

2)

Lars Göransson förklarade sig villig ta en ersättning för beröde fyra kappland på annat ställe, men som han för sin räkning å samma jord anlagd en humblegård å omkring ett halft kappland, så yrkade han att endast derved bliva bibehållen.

Av detta förstår man ju vilken värdering en humblegård på den tiden hade. Allt annat kunde lämnas eller bytas ut mot annan ersättning, men se humblegård det var något mycket viktigt även i sådana undantagsförmåner när man överlämnade gården till yngre generation.

3) fråga D Humle är detta ord levande
i målet

Det är levande, men av de
gamla gårdspapperen så kallas
det humble.

Vad jag själv hört var
alltid kumlä.

Det var: nå jär kumlän
slänt, så nå kann vore int
fa bryggä, förren vore far
nøj kumlä.

Eller: nå jär de en här
u sålar kumlä ejdag; va
mik skatt vore kaup da?
de jär väl bäst u ta så
de räcker an tid.

Annars kan vore kum ti
sta för änten, just när vore
ska bryggä, u de skud
sejant, de! Nåj, vore far
nock ta an kumläjus till så, för räcker
skuld.

4)

fråga 1) Beträffning för humleranka.

Det var alltid a humläranka
eller humlärankar.

Humlestängel som nyss börjat
skjuta upp kallades Humlätelningar.

Det kunde också sägas humlä-
bröddar (svenska bräddar).

Gallhumla. Det fanns blott på
vissa sorter av den gamla gotlands-
humlen. Alltså endast i vissa humlä-
gardar, där det var hann- och kon-
humlä, blandat med olika rankor
av varje, som växade från år till år. En
del är var det blott de som kallades kon-
humlärankar som bar frukt.

De rankor som ej bar frukt kallades
gald humlä. Gald betyder ej ofruktig
eller ensam, såsom a gald ej (förutav
unge)

Humlä-frukterna kallades
alltid humlä-knyppar. De jär ja
humlä-knyppar stävrä som täll-kunving-f. H.
as.

u = a

5)

böhmiska

[på svenska:] det är kuypror på stora som tall-kotter^a.

Den nya stora böhmiska sorten, som jag hade, kunde det sägas att det var kuypror på stora som grankunnigar (grankotter^a).

Jag hade även av den gamla gottländska, som var små som fingertoppar eller i bästa fall, när den var riktigt väljodad, som tummen. Det var väl den storleken de gamla kallade "stor som tallkunnigar".

[sagt] Men som rakt: det fanns många sorter av den gamla kumläsorten, och så även av dem som kommit senare och var majs kaupsojrtar [plus];

på svenska: såg bättre ut: större, starkare och lättare att sälja, eller finna köpare.

ULMA 26233. Josef Hjorter. 1966

GOTL. FIDE

Frgl. M 87

6)

fråga 3) Humlögård

På en rätt stor eller en mindre men ordningsfull och välskött gård med inträse för trädgårdsodling ^{genom} var det i regel en humlä-gård i gammal tid. Dock var det många gårdar som hade fruktträd men ej någon humlä-gård. Det var ej heller behövt, för om en gård skötte sin humlä-gård bra, så kunde det bli så god skörd vissa år, så de räckt bad ti gi u sälä. (Både till att ge bort och även att sälja).

Det var nog viktigt att det var en skyddad och solig plats där humlägårderna skulle säggas.

En gammal berättade för mig att i hans barndom hade föräldrarna J. H.

men
Y

7)

Tillfrågat en örtläggare ej Böjn,
om han ville komma och lägga
humlägard för dem.

Det lovade han att göra.

"Men", sade han, "då skall ni först
i tre år odla kampa på den jordbiten
för jorden skall vara precis ogräs-
fri." Föräldrarna gjorde som
örtläggaren sagt.

Dem sägut den bästa plats de
hade: södergaveln av lagårn,
och hade kampa där i tre år.

När tre år gottom, kom örtlägg-
aren ut på hösten med "örter"
(^{rotter} rötter) med sig och gjorde
sitt bästa som en
kunnor u lerdar kan han
jä var på området.

Men resultatet den komnade
vären blev ej så strålande,
för det blev blott allinast en

8)

ranka som spirade upp
och efter någon tid dog
även den.

Men som välvar hade di
en gammal äldar humlagård,
som di fick ta u pussåum.
Så de gamla var mest hårdit
u livskraftit. ^{det var} Och det gamla viste
ingen hur gammalt ^{det var} eller när
det var anlagt, ^{det} hade ingen
reda på; så gammal var den humlagården.

Min mors morfar
var intresserad av sådant och
hade därför anlagt humlagård,
första gången vet jag ej hur
det var med laggringen eller
hur det gick till. Men på
bäst@ järdliten var humlagården,
u de ej bäst akan ej hörmä mä
skydd av järdarängä.

Han skötte den efter den tidens

äldre?

☺

hörne [?]

J. [svaga?]

9)

sed men mycket noggrant
och omsorgsfullt, och fick i
gensäld riklig skörd varje
år.

På den tiden ansågs att
humtägarden skuld ^{um} läggas om
vart femtonde år. Då grävde
mors morfar upp alla humtä-
rötter, bar hem dem på gården
och la dem i brunnen. På kösten
medan humtä-gårdsjorden
arbetades om och gödslades
grundligt, varefter "örter" eller
rötterna åter lades i jorden för
att nästkommande vår åter vara
en ny och givande humtä-gård.

Det vanliga den tiden på
våren var att mara humtän, det
gjordes i mars eller så. Då kördes
det hem grönt tallris och breddes i ett
tjockt lager över hela humtägården.
Detta gjordes varje vår.

mara ??

10)

I slutet av april och början av maj kom humlätelningar upp och då sattes humlätägarna ner. De mest vanliga i gammal tid var unga klenväxta spiror av tall som blir i tät urskog.

På sanna skalades alltid av barken med ett särskilt bandjan; va namnet kommer av, vet jag ej; möjligen av att med det skalades band till tonnor och träkäret. På min tid, när jag anlagt humlätärdar, då hade jag ej annat som var mer lämpligt än askgrajnar. Farfar hade klappat alla askar efter sin uppfostring lägt, för att det var lättast, och då hade han också lagt märke till att de växte port-tasar. När dem stod tätt, så blev det en väldig längd på grenarna efter blott några år. Så jag

11)

kunde ha mass vis med långa fina stäta och raka askgrajnar som ändå var till tio meter och något mer ibland i längd.

Så det var det bästa till humtästänger man kunde ha.

För att de var så stäta, behövde jag ej skalla alla. Det tar ju så lång tid. Jag brukade dock skala en del varje år så långt jag hann, av dem som var ^{mest} ojämna och skrovliga.

När mors morfar To upp humtästänger på hösten, som den gängse seden varit sen urminnes tid. Man skär av rankorna en två eller tre dessemeter från marken och sedan vridar, knuffar och drar man upp stängarna som är ett hårt arbete, dock ej så oerhört trötthande och arbetsamt som att sätta

13)

ner dem på våren. Då gjorde man först hål ned en järnstång, ~~ett~~ spett, och det var inte lätt; försök får man se! Om stängerna var tio meter över marken, behövde de [mästan] ner i eller under jorden nära på ^{en} meter, för annars blåste dem kull, när det blev fullt av grönska: löv och kuddar, allt mest uppe i toppen; och då förstår man vilken kraft vinden har med en så lång svajande stak.

När så mors morfar Tagit upp stänger och brådit runt mot slingrånningen, av slingrande rankan, som samtidigt karas främstörändan av staken till toppen, vilket hållre ej är så lätt, Då bar sin mors morfar, som hade någon mer kar att

13)

jätta sig, de hop-lindade rankor-
na såsom stora jättekransar
på uppsträckta armar uppe över
huvudet. Det var tvunget att
hålla dem så högt, så att man
ej trampade på klypporna eller
att de fastnade och ramlade
av till förlust och ingen nytta.
Lå det gälde att ha bra hatt eller annat
skydd, för rankorna är taggiga och
snarva, som slingerväxter
brukar vara. Han hade ganska
långt att bära dem: ända från
åkeren och tvärs över körkbakar
u sän in på stänggården u
in genom lejjardsluke in ej
köka. **U**n de var dåligt vädar-bläst
eller rå-sat man bäst inom-häns
u plöcktä ej stajnbodi u på läd-
läuan. De var da alltot ^u en dajl
källingar han had som ätra jätta J.H.

Körk-bakar (2)
-backar (3)

ULMA 26233. Josef Hjorter. 1966

GOTL. FIDE

Frgl. M 87

14)

by plöckning. Sedan var det alltså överhört noga med torkningen. När han fått det färdigt och bra, hade han så de var att delat med sig till vänner och bekanta åt alla håll, men de köpte de flästa; den tiden var de vana med byteshandlet, och det gick ju bra också.

När jag anlade en humlögård så körde jag först hem jord.

Vi hade så stora gamla ökar av allde i tusen år skotta ängar lövhögar och det hade varit sed att aldrig bränna lön, som så förekommer nu; det ser ju nämligen ut hur en del ängsvårdare bärsi åt i idag ^{vär}.

Farfar så alltid: fördet första, ser det fullt ut, och därtill skadar det gräset och växligheten, som inte alls fick förekomma. Därtill var de

15)

gamlas nysspattning den att
ruttnade löven i hög, ^{se} blev det
bättre gödning än av askan.
Så hos oss hade i årstal legat
oerhört stora faghögar och
ruttnat på samma plats alla
år. Därför visste jag att det var
god jord där, och körde hämm
av den jorden och brädde över
i trädgården, där jag skulle ha humlä-
garda. Den jorden är som snöpallan
eller tävör, så jag la ett lager över
allt lika tjockt omkring fyra
fem decimeter. Detta blev som
en extra gödning, som så småning-
om något sjönksamman, men var
säkerligen en stor ^{viktig grund} orsak till att det
blev rekordväxtlighet.

När jag sedan la "örter" eller
rötter, så gjorde jag en fördjupning
i den nypräkorada jorden, så det blev

16)

fukt och fäste för rötterna i
grunden; anars var jag rädd att
det blev för torrt på sommaren.
Jag fick ändå vattna kraftigt när
det var högsommar, så det ej stan-
nade i växten; det var mycket
viktigt. Såsom gödning la
jag även på all kängödsel vi
hade. Hela hinkar grävde jag
ner vid varje rot, som jag
lagt med ungefär en meter
emellan åt alla till nästa rot.

Jag kunde ej lägga en humtågar
på en gång; det tog flera år
förren jag kunde på utväxta
rötter att utöka odlingen
med. Det är mycket, väldigt
mycket arbete med humtå.

Men det är roligt, för det
finns ej bättre växt att grä
så kort tid växa fort.

17)

Tänk om en ek eller björk
växte i höjden tio meter
varje år; det skulle bli något
av! Det var en gumma som
kom en dag när humlorankar
nått ända över stängarnas
toppar. När hon då såg upp,
sa hon: "De här de var da
ända avholit ti sej va de
kan wax hault; de jär da
rakt så man skall fall
pa rygg, när man ska
kejk sej tupps."

Plöknigen to sin tid, om det dock
var det lättaste arbetet. Mor sa alltid
när vi böjde: "Skå far ja mejn
fingrar så att konar int vill var
mjötknä, auten sparkar. För hur
noga hon än tvättade sig, så
satt den beska saften av kyp-
skaften kvar på fingrarna och

18)

att det sved och kändes obekvämligt för korna, när hon tog i spenarna. Humlä-lukt blev det över allt, för man hade det ju mädlig; så det var även märkbart när man skulle säva; ~~lä~~ var det inte så bra, men sen var det torkningen som ju var så viktig. Det torkar ihop så oerhört, så vikten minskar så man ej kan tro det, om man vägar grön humlä och sen får se va det blivit när det är tørt. Jag hade alltid fin och god humlä, så det gick bra att sälja, för vi kunde ej använda så mycket själva. Det var ju roligt att komma omkring litet och avyttra humlän; det gick alltid fort och lätt.

ULMA 26233. Josef Hjorter. 1966
GOTL. FIDE
Frgl. M 87

J.H.

19)

Vi använde ej humlörankorna till något särskilt, efter att skörden var tagen.

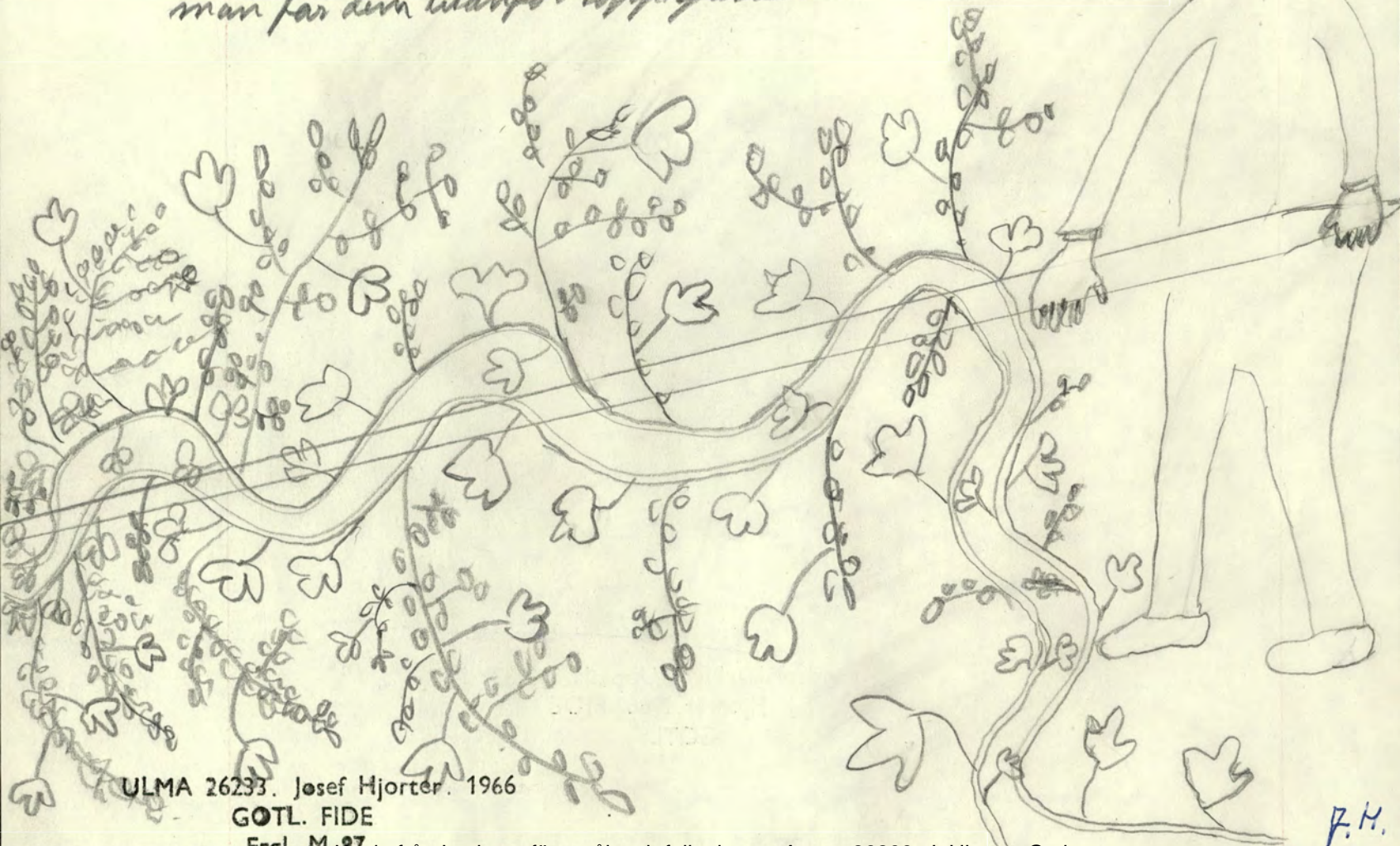
Jag har hört talas om att de gjorde madrassar av humlörankor, men jag vet ej om det är sant. Det var ju alltid vanligt i gammal tid med rängkalm, som ansågs som det bästa tänkbara, och man kunde använda rankor som täckningsmedel; om man skyddade något mot köld med löv, då var det bra att breda över humlörankor, som höll löven på plats så ^{löven} den ej blåste bort.

Ja skulle tro att löven på rankorna kunde djuren äta, när den var grön. Den hade lust till det när den väte. J. H.

20

Kertagning av humle

Det är två rankor på varje stängel regel,
som på den här. Man vider och ^{te}karar
rankorna nära störandan av staken till
man får dem utanför toppgutsen.

ULMA 26233. Josef Hjortér. 1966

GOTL. FIDE

Frgl. M 87

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 26233, J. Hjortér, Gotl

F.H.

Ytterligare förklaring och
 förtydligande till det jag
 skrivit om humble. Ordet humble
 är så stavat i det gamla gärspappret
 Men uttalet som jag hörde det, var nog
 mig vanligt humblä eller humlä,
 humtän. Jär int humtän mögen
 snart da?

Tyvärr har jag knappt några
 skolade kunskaper i stavning
 med m, n. Jag var tyvärr
 född på den så kallade U, tiden, på landet,
 med dess underutvecklade förhållanden
 så mina jämnåriga när de slutat
 skolan och skulle gå för prästen
 måste han först ge dem
 inlantläringaläsa för de
 kunde ej läsa inlant till ens,
 efter den därvarande skolan som
 jag gick i. Därare så kan jag
 knappt stava av den praktik

29)

jag själv övat och lärt mig.

Teoretisk kunskap ansågs som onyttigt och förlösande av tid, som endast skulle användas för kroppsarbete. Sådan var den allmänna uppfattningen på landet då, och i vissa trakter ännu. Det kanske finnes någon som har den åsikten.

Ordet marä humblän på vären, är ej lätt att veta vad de gamla fått ett sådant ord ifrån.

Ja alltid det gamla språket är ju överhört förvärande att det verkligen är vad det är, så att nutida lärde kan från dessa enkla obildade eller olärdas tal och uttryck, få fram ett så trots allt väl tänkt klokt och redigt språk. Um mar humblän.

Det vore kanske att gå över ön om J.H.

23) man tänker på vätslaktet Maranta
som odlas i södern och växer upp
till flera meters höjd av rötter, likt
humblä. Vi har ju det välbekanta
maro, som folk u kräk
rejdädas av ej sömnän.

Maro stört si yvar dum när
di rivddä u halt ja u kväv
dum sägdes de.

De kan ju tänkas att de
gamla haft det i tankarna
när de lade de puttiga tättas-
grajnar eller trysar över den
då ännu sovande humblän.
o de säg rakt ut som bärräs-
ruskar skud kaldya u kväv
humblän, för de kom ja int
ti söjnäs säg av varken
humbläröjtnar ^{Uaxjörd} uten allt yvar kajl
humblägarden var de gröjnt av
tall bärrä.

Så har vi det vanliga är
förekommande ordet majstang
som ju inte alls har med
månaden maj att göra
utan den lindas och kläs
midsommar-afton som ju är
i juni. Se ordet går ju
långt tillbaka, när julen för
firades i gammal tid.

På julafton då, så
brädde man ut kalm på
golvet att ligg på juleatten.

Då sas de man majäda
si på gälvä. Detta är
från kristen syn likt som
det var i Betlehem där
Maria brädde ut kalm i stallen.
Alltså Majäns arbete eller
vad hon gjorde, det efterliknades
med att breda över eller
klä, kläöver. Det kallades majä. J.H.

25)

Kupprar stäusa sum täll-kunningar
var nog det vanligaste de gamla
sa. Det fanns givetvis varianter av det
som så mycket annat så det kunde
också låta som kunningar
Det heter galld humblä, samma
ord som a galld eij ett får utan
unge. Det kunde dock när det
var flera någon gång, så hörde
jag ordet gall-lamb.

När det gäller gran så var
nog det ett modernt ord som kommit
till min födelsebygd från hamnbygderna
Bursvik och Ronehamn där det talades
mera riks-språk. De riktigt gamla
sa dock gränar. De ssa gränar
vorr planterad vakar ja riktigt bra.
Vi var ju söder om grangränsen
den är nämligen i Rone och
tvärs över åt väster. Därför fanns
ej julgran att få i trakten.

ULMA 26233. Josef Hjorter. 1966

GOTL. FIDE

Frgl. M 87

J.H.

26)

Det heter a tunnå. Det var dock ej alla som sa lika det kan man ju förstå av det jag förut nämt. Så ibland sa samma person a tunnå om någon timma sa han a tunne.

Efter mitt öra och hörselsinne tycker jag ej att i' blir sammajjud av som av ej. Ta ej, maltsäcken jär tungar.

Gubben skudd bärä humblärankar tvärs tväss yvar Korkbackar. En öppen plats där ungdomen lajkäda ej gammal tid, kast varjra u sänt.

Det heter a lejti lukä, och in ginum leku. Det kunde också sägas a lejti lukä, eller lukä.

Lövhögarerna som låg och ruttnade som var så oerhört stora hopsamlade från hela ängsväddarna. De kallades Hjostars staur paghögar.

27)

Under första världskriget sa grannar på skoj, när det var en del som gömde mat och spammål när det var syn som gick ikring och granskade i gårdarna.

En skud ja kun gämnä äntä ej ed staur faghögar ej ängi där skudi da fa örki ti lajta u int kund di väl tro er da häärnäga där häldar.

Av gammalt var det vanligt att löven las i högar och rutnade, det var vanligt i alla gårdars ängen. Det var aldrig någon som jag hörde de gamla tala om som hade bränt löv.

Därför sas det alltid vid fagring när den kar som stöjrd ejden, plasserad ut arbetsfolket J.H.

ULMA 26233. Josef Hjorter. 1966
GOTL. FIDE
Frgl. M 87

28)

Så u så många skud pag
till den busken.

Så i dem andra gårdarna
hade dem fullt av mindre
faghögar som låg i ängarna u
ruttnäddä, dem samlade ej ihop
såsom vid oss till jättekögar,
så det blev precis rent och
fint i hela ängset i övrikt
detta var förstås större arbete
men då var man fri från faghögar
överallt i buskar.

Läven lades så gott det gick i
eller under, bredvid buske.

Därför sades det, Vorr skudd da
atminstän ka vart äut u fagen
buskä ej dag o vättja. Eller de kom
ti regnå så vorr kant snevat
pag en buskä. Det kunde också
sägas om den som ej var van,
va ska slikt går här. Ha förstar J.H.

29)

si int ja vajin som
stojr ejden, u intä vajt
ha vicken buskä ha häjnar
till. Så detta var liksom en
hel vetenskap att sköta sig på
rätt sätt efter vräldrig och
noggrann praxis. Så den
ärgsvård som bedrivs i dag
är inte alls så som de gamla
noggranna och arbetskrävande
arbetet utfördes, ännu i min
barndom och ungdoms tid hos oss.

Ordet vatten var nog offas vatten
men de kunde också förekomma
vattän. Det var som jag
nämnde inga lärda utan det pratades
så ena gången och av en annan om
en stund fick man höra en liten
variant som barn var man
mycket nyfiken på det och kunde
lätt herma efter vilket man y då fick läsa
att säga så de hörde, f. M.

30)

Kross morfar hette
Lars Pettersson född i Väster-
gård, Fide, Tatern var skypare, förde
äpplen hem från Ryssland som
kärnorna rätter och kom att växa
i våra Ryssäpplen på Gotland.

Lars Pettersson var en av de sista
krossägarna som stod framme i
koret och sjöng före i Fide kyrka.

Han blev mest känd som festtalare.
Därför blev han allmänt beedd till
bruttbonde, även ofta där han ej
var släkt eller ens bekant. Det
var så på ja landet då som
kunde tala offentligt. Även var
han vissägare som förså hade gamla
berättat. Han var född 1833.

Hade blott en dotter som lude
tills hon var 26 år. Därför
blev det ej så många efterkommande
så den släkten tycks gå ut.

31)

Farfars namn var Jakob Hjorter.
Han var född 1850.

Hans far och även farfar
var skeppare eller sjökaptenar.
Hans mor var från Hårdhult
där ännu släkt lever kvar en av dem
var häradssdomare. Per Cederlund

Farfar blev som älska son
i familjen tvungen att ta hand
om äldre föräldrar och alla syskon
så länge de behövde. Yngste brodern
fick han även ge skolgång, för
han var så mycket yngre.

Därtill skulle han ge sina
fyra syskon arv när de
flyttade från hemmet.

Så detta var en gärning som
i nutida förhållande inte alls
förekommer, i vårt välfärds-
samhälle i dag. Men på grund av
detta fick ju hans egen familj försaka.

J. H.

II Maltberedning

Beteckning för malt var när det bereddes, alltid ajn mätning, eller flajz mätningar.

Nå jär de mältnings tydar ja. Så nå skatt voss till o mätta.

Till malt vid man alltot na putzo sed.

De kund användas vajtå till de, u ansågs som de allra bästa u förnämsta. Men de var så sällsöjnt vara y' gammal tyd. Smjvajt vist ja aldri någon ^{rom} had så förradpa deså di had de ti malt.

Däremot var de en dajl som begagnäda ryg u även bland sed, koma u havra. Men de mest

33)

vantiä ej de gardar ja kändtill
de var alltot konn till malt.

De var vantit Gotlands konn som
jår tau radot. Till malt to man
de, de trindästä u grannästä
konnä man haddä.

Når så mältringteiden var
innä, alltså tjantiar värmä ej lufti
u de bruket var ej oktober.

De var nog me de, för de skud ta
ret tejd allä prosedurar. U var
de för varmt gick de förfort u
var de för kalt gick de för saktä
eller int als.

Da slo man sed ej vatten,
kari upp ejmot, men man lym-
näda an laliar bit fran bräddar
så vatnä kom ti sta a runtut
bit yvar sedi ti gymrä.

För när de gynt svälla skuddä de
varä så tilltagä så de var rämn p. H.

34)

för de. Annas kom sedi ti
ramlä yvar u ner pa gälvä.

Ej vattan skud sedi så liggä
när de gäld komn ej trej
dagar. Sina bärd vorr de ättar
vorr had tappav vatturä uyp pa
bryggakäusluftä. U där läggdes
de ej bunk, runt.

Till o kono kund vorr ka a
tunnä ellar trej laupar vick
vorr tycktä u bekövdä ka att gangen
bunken läggdes så tjäcker som
a kands täng, jamt u snyckt
kardes u klappites allt till så ing
konn kom ti ligg ajnornit äutföra.

Där ättar byld man pa kledar mattar
u andra gamla gangkledar u va
man kund pa tag pa.

Ej bunk skud nä sedi liggä
ej trej dagar.

Sänn var de dags för äutbro- J.M.

35)

ring. De var oskaplit nog
me att bunken hadda laupant
lagum. De skud var så
präsejs me de.

Bunken skud sitikop ej ajr
torvä alltikop. Men de fick
apsolut int gyn gro någ
bruddar pa konni för da var
de förstört. Löjnen u krafti
gik da ör mattä. För bruddar
tojä da de som var bäst ej
sedkonni u sen var de int
någ för matt.

Ättar äutbroningsi fick så
mattä liggä så tunt äutrörsi
som man bär kund ha plans
till de. De skud nä rörräs
flajrä gangar um dagen en
trej dagar. Undar tiden de dagar
puttes nä falkuli. Di var alltot
full av mäld fran föregaende

ULMA 26233. Josef Hjorter. 1966

GOTL. FIDE

Frgl. M 87

J.H.

36)

målning. De bäst konar ^{har} vara Sffrida, Hjortars u Cedarsgrus
Så lägdes da palar pa kono
ej ret numerföjd. Annas
past di intä för di var brapt ej
ajränden u smallara ej
dannan, som ja var de vant
me gamla bredar förr.

När palar var pa läggda
da hästös malt pa kono u
så lägdes de eld undar när
ej könhula som var in ej
yrnä spjisan när ej bryggakäusa
kono var pa luftä kantänkä.
Fyst dagen eldedäs mikä för
att pa de så hitt så de stoppt
groningi. Annas gärdde ja int
avsi. Där ättar fick de liggen
dag äuten eldning, bär röras.
Därötar blaj de jamn eldning
tis de var så tort de bär kund
bly' så de bär knäckta.

ULMA 26233. Josef Hjorter. 1966

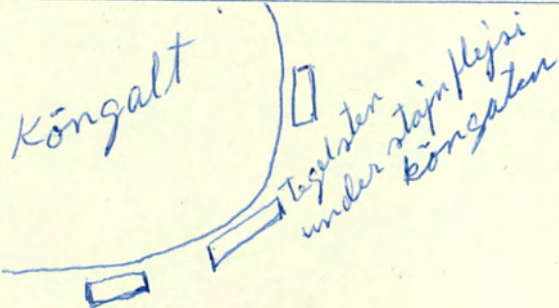
GOTL. FIDE

Fgl. M 87

J.H.

37)

Skorstenen
gick upp här

Köngolvä belakt med stora stöta
tunna sten flysär

Könos höjd cirka 1 meter. Överst
en trä inramning, omkring tre decimeter
breda plank bräder. Invändigt i ner
kanten av denna träram som låg på
Tegelmur var en ribbgång runt om
som fälar låg på. Den gamla kölman var bara av sten
och fälar utan hål. de blev bäst malt
var till jäbrännvins bränning tid.

ULMA 26233. Josef Hjorter. 1966
GOTL. FIDE
Frgl. M 87

J. H.

38)

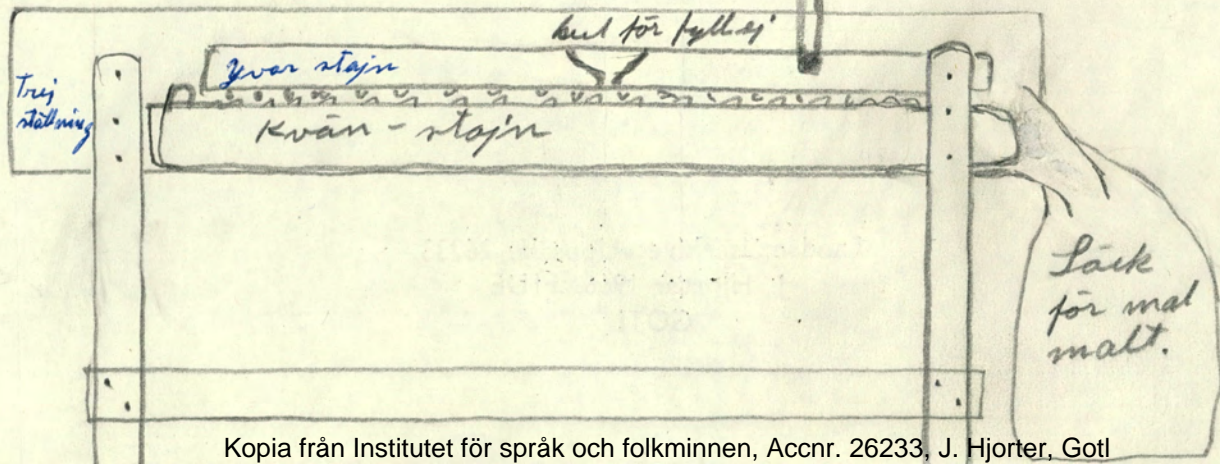
När nå maltet var så tørt så togs det av för förvaring. En del hade malt soll som dem sollade maltet med, så malden gick ifrån, det var tidsödande så vi brukte för de mästa vind bort maldi från malta. Därefter förvarades de pärdiga maltet i en stor kumgjord tunna med en tunn stimplis till lock, vi hade också ett rum i ryggnjölbingen som vi förvarade malt i. Det var noga att skydda maltet från råttor som särskilt uppskattade det. Malade malt gjorde man efterhand före bryggning.

Maltnjöl ra man aldrig. Utan malmalt. Torr kar int någ malmalt nå, u koi ska snart kalvá så nå far vort ste u mal en pusa. Malt u tjunnä vattan var de *J.H.*

39)

A hand kvänn.

] taket var ett
hål i bjälken för
staken man arbetade
runt den övre stenen
med för hand.

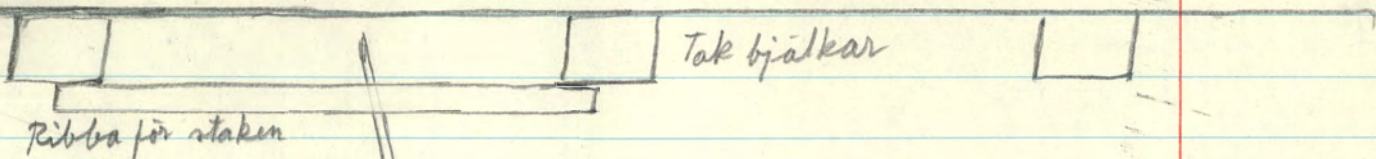
ULMA 26233. Josef Hjorter. 1966

GOTL. FIDE

Frgl. M 87

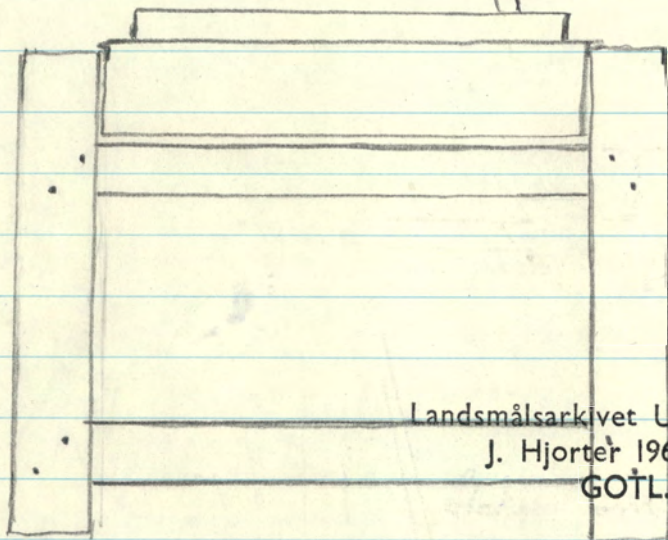
K.H.

Staken som man förde den översta delen runt med.

Det fanns storr
u mindar hand kvämnar

Landsmålsarkivet Uppsala. 26233

J. Hjorter 1966. FIDE

GOTL.

ULMA 26233. Josef Hjorter. 1966

GOTL. FIDE

Frgl. M 87

40)

En gubba som mald me a handkvänn,
sägda. Um ja had vart dojdar u
sluyppä u sta jär u malä.

Kajido, sägd kätungi hans, da,
De jär bätthor ti' mal än däj.
Lä mal bärä!

Av detta förstår man att det var ett
hårt arbete att mala på a handkvänn.

Det var olika på typer av dem
beroende av vem som förfärdigat
eller tillverkat dem.

Även träställningen var mycket
olika. En del var gjorda av en
grov plumphuggarä u da blaj'
arbet där ättar bruket de gamla
säga. Handkvänn användas bara
i nödfall och mest av somna som
inte behövde mala så mycket
och y' hade möjlighet att skaffa
sig väderkvarn eller hästkvarn, den
var över tröskvandsingen. Vattenkvarn var blott
i Borställer vid Borställebros.

Ink 20.11.67

Um bryggning

Till bryggning skudd de var så präres lagom gräv-mal' malt.

De var kaplit nog' me de. Så jag viste att det tänktes efter, i vilken kvarn som det var en gammal och van malt-malare, som viste hur dant de skudd vara.

Var de en aning för fejn-malä, da blaj de grajt, u da kom de int ti rinna. Var de för grajt kom int de ^{go} söjtmän u krafti ör ti dricka.

Dagen eller måla dagar innan bryggning - ^{at} ^{vill böjdes} dagen gärbes all förbered-ser som var erfordrer lika för att allt skud blej bra u klokt.

De skud tar haim bäst' sorts brygg-ajnä. Fyst u prämt till ajnlagen, som man gärd all kär räjr' mä, u så särskilt bra ajnä till hitpa malta me. Räst palm skudu lojtes aut de bäst. (J. H.)

42)

man kunde få tag på: räpnar rakar ryg
eller u nägen gång vajter-halm.

Först av allt var då alla kärle^e ~~er~~ ^{er} kört
någrant rengjorda med enlag.

Så lades då legrar eller ^x liggar
i botten på rostbunnen.

Där ovanpå a bra halmvid, som
var så långt, så det gick upp för
bunnkartar och kunde vikas ner
igen, så det blev ^{som} en ögla eller ^{ett}
handtag som man kunde ta i
och lyfta något, om så behövdes
vid rivningen.

Ovanpå lita så lades en halm-
boll eller kudd lagom stor efter
bunnens storlek. Det ströks nu
till, så det såg jämnt, slätt och
snyckt ut; ^{snygg} ~~888~~ Därefter man
satte ner maltstaken ^u by ajri
sejdo av rostbunni.

Maltet kunde nu hållas i bunnen d. M.

43)

Tort och hites på där. Men ^{dess RS-} man
^{man} hade man noga skött rosthalm
 med skällhet enlag. Skattet kunde
 också hites på med het enlag eller
 ett vatten i en annan ren mindre
 balja. Men da blaj de ja flajra
 kär till gär rajna, som var a vådlit
 arbete, så de intä blaj någä
 bejsmak så dricko blaj skänd,
 u kär me kund blij de, um de
 var de minsta kärning till någä
 som int had vart rajnt.

Där för var de ett gam-
 mult ord som sa att den
 smak kärä ^{kar} pat, den kaldar de.

Vorr had en gang en drick-kagg
 äutlantar, u di had hatt däli
 dricka på den ^{han}. U sän gick de aldri
 majs till på den bra; den var
 förstörd för all framtid. De jälyt
 int någä va vi än ^{gärvald} gjord ^{van} bedin J.H.

44)

Så fylles då rostbunni
med hett vatten, helst enlag, av
kvistar med god ajnäsbar på,
de blev jo god smak av.

De fick så stå u sukä a tag, så
länga man kund tyckä u ha tejd
till de. När de så drat rätt
länga, da To man ör Tappen ur
hanicken, försiktot, försiktot.
De som da fyrst kom, tor ej
a rangt spanⁿ, för de kund var
lyt tjäkt u grumsut, så de
håldes tillbaks ej bunni ejgän.
När man ^{hadd} så gärt nägen
gang, så stald man in tappen
på lagom rinning; sunliä säger
att lagom var när man stiktä
ejsmillom bij Tappen a dubbel
nykt palmstrad. "Men de beror på
de", som de var en som sägdä.
Det avgörande är hur man vill g.ö.

45)

ha det till rinna.

På sommar ^{-u-} koktes alltid
vörtur, för att den varma årstiden
var det inte så lätt att på drickat
att hålla sig som på vintern.

Somliga trodde också att det
blev bättre av en andra kokning.

Det tog ⁹ så oskäligt lång tid.

När det första började rinna,
de var ölet eller väst drickat
och kallades länngätten.

För och jag ^{ru} använd alltid hämn
till arstumor, när ha kom änt u
ropt att nå had ha länngätt till

bjöd ja. När vi då had drick
några klunkar, så var de da
till beröjma, att den här länngätten
den var röjtar u goar, den;
så vist blejs de a gutt
öl av dikära. "ja", "svord"

ha da, "de par blej va de kan,

Plikor (3)

länngätten

ULMA 26233. Josef Hjorter. 1967

GOTL. FIDE

Frgl. M 87

J. H.

46)

män ja har int kunn²fat de
bätar den jär gangen⁴.

Sandant fick o astauas
smakä, när mor brygdä bej
oss. Första avrinnigen
var den som blev det bästa
ölet eller drickat.

Det som kom där näst, var
an²son² rinnan, eller mer
vanligt² svagdricka.

Det tredje kallades
ätarrinna.

Det sista blev svagast
och kallades sejstrinnar.
Det svagaste (eller sista) begang-
nades alltid först. Det var ej
så stor mängd av^{lära}, så
det tog fort slut.

Efter hand som drickvörten
var färdig¹⁰ ställes den ut för
svälning. på vintan gick det ju

ake?

(3)

x

47)

fort, och väl var ju det:
dagar var ju så korta då,
som en gubbe sade:

"Di jär int längar än
man kan bär in ⁻²⁰⁻down
på a trug."

Samtidigt med brygg ^{proce-}proce-
duren hade man kokat upp kumle
eller hålt kokket vatten på kumlen
i en sturkruka, ^{där den stod} med en tallrik
över. Man kunde också låta
den koka upp i vörten, när den
koktes. Vår erfarenhet kom
framtill att det blev bäst kumlemak
om man blott hällde på het vatten
och lät det kalna; då kok^{te} ej krafter
bort i ånga utan den jäste så små-
ningom ur i drickat och blev
serkört kraftigt.

Det var nu väldigt nogga med
att känna efter att det blev

Ämnet 48)

lagom längka, ^{lagom} Lagom varmt
eller svaltt. Det var oerhört
viktigt, för där av berode
sedan jäsningen.

Är det så var lagom
temperatur, som varje hustru
avgjorde själv efter sin erfarenhet.

Så kom nu ihåg att det
är ej en metod ^{eller att} och allt
dricka är lika! Nej, och äter nej,
varje gård hade sitt dricka
dåligt, mindre dåligt, eller gott, och
någon hustru kunde få ett mycket
gott dricka.

Men det kan inte en lekman
avgöra. En som är ovan tycker

bara att det är dricka. Men så
är det ej. I vår förstående tid
vet vi inget om rådarnas finesser,
när det gäller smaker. När
vi vet vi dricker jilsner, så

ULMA 26233. Josef Hjorter. 1967

GOTL. FIDE

Frgl. M 87

J. M.

49)

är det jultsner; vi behöver
ej göra oss besväret att smaka
och känna efter vilken grad och
finess av dricka det är.

Det kom en främling till
att bosätta sig i trakten.

På ett julkalas, där den rom
sed alltid var, att man efter
välkomst-hälsningen först av
allt omgående bjöd på dricka eller
ölet som stod färdigt för gästerna,

Då sade far till den nykomne
på ett av kalasen: "den här gården
har lyckats å på gott dricka."

Den nykomne svarade då:
"ja känner ingen skillnad; ja
tycker allt dricka är lika gott."

Men efter några år så fick
han en annan uppfattning.

Då sade han: "nu först förstår
jag också att det är stor skillnad j.ö."

50)

på hur drikat är från gård till gård man kommer; och nu kan jag också säga vilket som är gott eller ej."

intp 3

Man fylde så det svalnade vörtet på tunnor, med kanick tapp sprund o svick hul. Så var de äldre öltunnorna, men dem var svåra att rengöra, så då fann man på ^{att} ^{göra} och gjorde större sprund hul, så dem kunde få ner armen och tvätta och göra rent lättare. Sprundet blev då ej så kompakt tät, så svick-hul o en liter tapp för detta behövdes ej då.

②

gäs ③

När påfyllningen var färdig, skud driko ^{nu} gäs; det var alltid kajmjäst. Brässjäst de var någ otöjg, ansågs det i gammal tid så de var int någ till lytsi till, åtminstone int när de gald' g.H.

51)

dricka. När di allt^{rut}ot had dricka,
 var de ja jäst till bad bak u
 brygd. På min mors barndoms-
 tid var det vanligt att om dem
 i någon gård blev utan jäst, ^{sa}
 gick dem till hennes pastor i kaupit
 för något öre jäst, för hon hade alltid
 på lager, för folket (som hon och
 hennes man påt gården av) ^{ft}fordrade
 att med i spannalet var det också
 gott nybrykt dricka till maten och
 även annars när man önskade
 som sedan varit i gammal tid.

Dem som ej kunde förvara
 jäst hade en annan nöfabr-
 utväg; det var att sättypp jästen
 på en enskvist till torka,
 och så kunde den då förvaras
 länge. Men det var nog svårt
 att på det bra, så det var ej så
 ofta som det gjordes.

ULMA 26233. Josef Hjorter. 1967

GOTL. FIDE

Frgl. M 87

J. H.

52)

Varje dag blev det nu att flera gånger springa till drick-tunnorna och ta reda på hur det blev med den viktiga jämsningen. Man hade flera iakttagelser som praktiserades, allt var efter den duktiga kunnande och erfarenhet och från fall till fall, så här kunde inga regler ställas upp.

Kom det att jäsa för räkta, då skulle det sättas part på eller rent av påbörjas, vilket kunde bli ett mycket stort extra besvär i flera dagar. Då skulle drikat [till] en del tappas av i en fin och ren, helst emaljerad gryta eller kittel å så in på spisen och värmas något på försök om det räkter.

Det kunde bli många rana om gånger, om det satte till

53) med stark köld. Så berodde det
också på var man hade drick-
kärleken förvarade. I källare
var ej så varligt förr.

Därför så prös det så^{re} lätt, när
det blev kallt. Kom därimot
drikat att jäsa för port, så det
blev grumligt & inte alls bra,
[?] då skulle det också stoppas.

En del använde en snöboll; dock
det mest vanliga var ett ägg som
sänktes ner och gjorde sitt till
att det stannade av med jäsvingen
så det kunde användas av folk.

På sommaren i trasktiden kunde
det vara hämskt att dricka sånt
som ej var bra.

Lätt man då bli drikat, blev
humror i den gården inte så
glad. För då förstod man att
det inte var avtrycket.

54)

Hade det nu gått bra, så
var det ju riktigt ett storverk
som var utfört, och alla gladdes
över att de hade i allafal det vik-
tigaste: a dricka som kunde använ-
des, u de var lyckvöl de.

Men da kunde kyldi sättill, så an
mårgeren var hanicken frusen, u tappun
gick int ör. Ja, da skud de eldes
svidel u de blaj a kaplit gära
me de, fyrt ti lajttag i^{han} den
va den fanns sen sijst; de var
tjäder sön dess. Så da sto man
vackat autin. De var nå^{ti} att lägga
på täckar yvar käri.

Hanicken tjäder me svidler, så vist
gick de, men de fyrtä stopa da var
intä gott.

När någon kom, så tor de allat^{rut}
in a stop u ställes på kakläms-
kappo^u till värma, förrän man drack.
J.M.
på vintan.

55)

Hade man gott dricka, var
de en del av födan för varje
dag. Det var dricka först och sist.
Julafton hade man mjölk
till gröten. Men på juldagen,
när man kom hem från utan,
förekom ej mjölk, utan då
var det alltid kall gröt
och hett öl till deⁿ, som ju
var oerhört gott. De gamla
kunde inte alls med mjölk
till gröt, utan det skulle vara
dricka. Det^t var det^t vanliga
jämt. Sedan när det började
bli något surt, drikat, då
kokades den allmunt uppskattade
dricksämpo⁻²⁴. En del hade hårda
brödtårningar i samt kardemumma
och små klumpar, så kunde det^t också
varieras olika, men väldigt gott
var det, om det^t var rätt lagat.

UPPSALA

INSTITUT FÖR UNDERSÖKNING AV SVENSKA
DIALEKTER OCH FOLKMINNENTEL. 327 38
ARKIVCHEFEN 375 38

Herr Josef Hjorter

Visby

Broder.

Stor tack för brevet om humlen. Jag läste det genast, men har sedan inte haft ngn stund från annat arbete till att svara.

Jag är mkt glad åt svaret, inte minst åt de många detalj-uppgifterna om odlingens gång o likn. Nu väntar jag med gott hopp på fortsättning. Frågelistan ger väl alltså en hel del ledning, men gör som hittills: berätta även direkt om hvad du själv erfarit i saken, även om det inte står ngt om den el den synpunkten i frgl.

Nycket bra är de personhistoriska tilläggen. Glöm emellertid inte att namnge de gamla. Du skriver om "mors morfar", men vi får inte höra hvad gubben hette. Sätt dit namnet, så slipper du skriva "mors morfar" hver gång. Samma så "farfar". Hvad hette den hedersgubben? Och de gamla källinger som ha lärt dig ett och annat om humlen.

Som du ser sätter jag enkelt rakt streck under gutamålsorden. Gör gärna likaså. Vill man sen ge eftertryck åt ett ord som inte är på gutamål, så sätt krusigt streck därunder. Då får det eftertryck.

Stavningen av dialekten skall jag inte ta upp mkn tid

ULMA 26233. Josef Hjorter. 1966
GOTL. FIDE
Frgl. M 87

med, men ett el annat kan förtjäna nämnas. Ett ord som humblen blir liksom naturligare om man inte stavar med -än. Däremot ett ord som innehåller en e-ändelse, motsvarande ett rikssvenskt -a, det kan nog gärna skrivas med -ä, t ex bryggä 'brygga'. Det är för all del samma ljud i båda fallen. Ngr ord: humble-bruddar (inte broddar); humble-kuppar, ståure sun täll-kuning-ar (det heter alltså inte som på annat håll på Gotl: kuningar?); (streckket anger givetvis lång vokal). Heter det gäld humble el gäld? (Jag är ibland lite bortvillad av estlsvenska mål, där det heter gäld el gäld (med lång vok). Heter det grän, i Fide, inte grän (som på sina håll)? Hvad hett ört-läggarn ei böin? han sun skudd kumm' u lägg' humblegard för dem? - Har du ngn tanke om hvad det kan vara för ett ord, ti marä humblen? Betydelsen ser jag ju, men själva ordet. Finns det ngt besläktat ord som kunde belysa detta "mara", som det väl skulle heta på svenska; el "måra"? a tunnå (el heterdet a tunne i Fide, el i tunne?), ner' i tunnu 'nere i tunnan'. Ta ei 'att ta i'; där blir det alltid tväljud av ordet 'i', men i trycksvag ställning blir det (som man lätt kan höra) ofta bara i: i dag. Gubben skudd bärä humblersaivor (el hur kallades de?) tvärs yvar Körkbakar - menar du Körkbackar? el -bäkar? Heter det a lei-ti lukå och in ginum luku? El a leiti luke? - Hur kallades lövhögarna som låg o ruttnade? Nog hade de ett namn på gutemål. 'Vatten' heter (utom på Färö o längst i norr på Storlandet) vatt'n; likaså äut'n 'utan' (på Färö vatten, med hörbart e).

Mycket bra med en ritning alltemellanåt. God fortsättning!

Nog för i dag. Många hälsningar

Jag skall be expeditionen skicka en slant. Har frågat Åsa till råds. Skriv alltid din adress bakpå kuvertet. Nu vinnas jag den inte. För fråga HCN.

W. T. Berg